

УДК 373.21

Володимир Онопрієнко

Сумський національний аграрний університет

ORCID ID 0000-0002-4682-6479

Едуард Походня

Сумський національний аграрний університет

ORCID ID 0000-0002-7860-1557

DOI 10.24139/2312-5993/2018.05/327-341

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА ТА ВИХОВАННЯ В ДОШКІЛЬНИХ ДИТЯЧИХ ЗАКЛАДАХ

Проведено роботу з формування елементів екологічної грамотності у старшій групі дитячого садку. Установлено, що основною метою екологічної освіти має бути формування екоцентричного світогляду, яке б створювало екологічну свідомість, що базується, у свою чергу, на екологічній грамотності всіх соціальних верств населення та всіх його вікових груп. Програми вдосконалення екологічної грамотності в дітей дитячого садка була розроблена у формі проекту «Екологія – в дитячий садок», який переданий керівництву та вихователям дитячого садка № 22 м. Суми. Проект включає в себе: а) правове й педагогічне обґрунтування; б) аналіз стану екологічної освіти та виховання в дитячому садку; в) змістову реалізаційну частину. Реалізація проекту «Екологія – в дитячий садок» була розпочата в лютому 2017 року на базі дитячого садка № 22 м. Суми.

***Ключові слова:** екологічна освіта, екоцентричний світогляд, антиекологічні рухи, тематичні бесіди, екологічна грамотність, екологічна стежка, живий куточок.*

Постановка проблеми. Основною метою екологічної освіти має бути формування екоцентричного світогляду, яке б створювало екологічну свідомість, що базується, у свою чергу, на екологічній грамотності всіх соціальних верств населення та всіх його вікових груп. Виховання підростаючого покоління відповідно до ідеалів екологічної особистості пов'язується з вихованням почуття відповідальності – відповідальності за існування, за біосферні процеси, з якими нерозривно пов'язано існування людства.

Згідно з Л. В. Мойсеєвим (2004) та В. П. Онопрієнком (2010), завданнями екологічної освіти є:

1. Формування системи екологічних знань та екологічної культури окремої особистості.
2. Формування системи уявлень про світ природи як сукупності конкретних природних об'єктів.
3. Розуміння багатосторонньої цінності природи як джерела матеріальних і духовних сил суспільства; формування екологічного ставлення (позитивного, дбайливого, відповідального, суб'єктного) до природи.
4. Формування вмінь і навичок природовідповідної поведінки й потреби спілкування з природою.
5. Формування навичок природоохоронної діяльності.

6. Освоєння стратегій та технологій взаємодії з природним і соціальним навколишнім середовищем у промисловості й сільському господарстві.

7. Розвиток альтернативного та прогностичного мислення, екологічної свідомості, екологічної культури при аналізі природних об'єктів і діяльності у природі [11, 14].

Важливою особливістю екологічної освіти та виховання є вимога безперервності. Вона повинна починатися в родині, тривати в дошкільних установах, у школі, у вищих навчальних закладах і завершуватися в системі підвищення кваліфікації фахівців. При цьому початкові ланки і, зокрема, дитячі садки є відповідальними й часто вирішальними ланками у формуванні в будь-якої людини її екологічного світогляду.

Проблеми охорони навколишнього середовища як середовища проживання людини в останні десятиліття турбують не тільки уряди всіх країн світу, а й широку громадськість.

Корисну роботу з екологічної освіти та виховання, охорони природного середовища ведуть міжнародні громадські організації. Основними з них є: Міжнародний союз охорони природи, Всесвітнє товариство захисту тварин, Грінпіс та ін. Низка громадських організацій і рухів сформувалася і в Україні (Громадська оцінка, 2003) [3]. Це такі громадські організації: Українське товариство охорони природи, Національний екологічний центр України та ін.

Але існують і альтернативні антиекологічні рухи. Вони є в всіх країнах світу і часом вельми активні. Двигуном таких рухів виступають споживчі настрої деяких груп населення (в основному сільського) в безпосередній близькості до проживання яких створюються національні парки й заповідники. Не раз антиекологічні протести потрясли і громадськість України. Вони виникали неодноразово.

У 2010 році антиекологічні протести пройшли у зв'язку з організацією національного парку «Гомільшанський ліс» – однієї з двох кращих курортних зон Харківської області. Були зібрані під відповідним зверненням підписи більше 250 жителів прилеглих сіл із вимогою ліквідувати національний парк.

Аналогічні акції протесту були з приводу створення національного парку «Тузловські лимани», розташованого на узбережжі Чорного моря. Відвідувачі писали, що це справжній рай для птахів. Рожеві пелікани, Червоноволі казарки, лелеки, чаплі. Захоплюючі пейзажі, унікальні ландшафти і степове повітря, краса змішаного лісу. Але навколо розмірів цього парку і схеми його зонування розгорнулася жорстока боротьба з певною частиною місцевого населення, яке позбавлялося браконьєрських промислів риби й полювання.

У 2017 році з протестами в обласну адміністрацію Сумської області звернулася група антиекологів з приводу Ландшафтного Регіонального

Парку «Сеймський». Це найбільша за площею природно-заповідна територія Сумської області (98857,9 га). Вона знаходиться в західній частині області вздовж долини мальовничої річки Сейм. Тут ростуть збережені майже в незайманому стані ліси і луки, багаті рідкісними видами рослин і тварин, багато з яких занесені в «Червону книгу» України (12 видів). У Сеймському РЛП зараз мешкає близько 40 видів ссавців, 150 видів птахів (гніздяться), 6 видів плазунів, 10 видів земноводних і 30 видів риб. Це є значним показником для природоохоронної території такого рівня і ще раз доводить високу репрезентативність парку та його видатну роль у збереженні й примноженні тваринного світу Сумщини. Проте частина місцевого населення стала проводити акції протесту перед Обласною Радою. Вони спиралися на рішення районних адміністрацій Путивльського, Буринського та Кролевецького районів, які підтримали браконьєрів і висловилися за знищення цього парку. Однак обласна адміністрація відмовила протестуючим у їхніх вимогах.

Такі акції є свідченням низької екологічної грамотності деякої частини населення України, тієї грамотності, яка закладається ще в дитячому віці і продовжує поповнюватися в шкільні й післяшкільні роки. На думку більшості вчених і педагогів, сьогодні необхідний цілісний підхід до розгляду потреб, цінностей, прав і обов'язків дошкільнят, що має на увазі побудову динамічної системи взаємодії і взаємозалежності, що включають чітке усвідомлення системи екологічних цінностей.

Аналіз актуальних досліджень. Особливо актуальною і порівняно мало розробленою є проблема формування екологічної грамотності й система екологічного виховання в дошкільних дитячих установах – дитячих садках.

Основне програмно-методичне забезпечення екологічного виховання дошкільників відображене у програмах «Українське дошкілля» (А. М. Богуш, Г. В. Беленька, О. Л. Богінч, Н. В. Гавриш та ін.).

Проблема екологічного виховання дітей дошкільного віку набуває великого значення у психолого-педагогічних наукових дослідженнях, а також у роботі практиків. Сьогодні заслуговують на увагу праці О. Водовозової, Л. Шлегер, Є. Тихеєвої, Н. Яришевої, де значна увага приділяється глибокому ознайомленню дошкільників із рослинним і тваринним світом рідного краю. Їхні праці розкривають шляхи реалізації основних дидактичних принципів, на основі яких у дошкільників формується розуміння зв'язків людини і природи та їх взаємозалежностей, що сприяє розвиткові яскравих вражень дітей від спостережень природи України та свого регіону зокрема.

Базовим компонентом дошкільної освіти України визначається, що природничо-екологічна компетенція передбачає таке: кожна дитина має бути обізнана з природним середовищем планети Земля та Всесвітом як цілісним організмом, у якому взаємодіють повітря, вода, ґрунт, рослини, тварини, люди, Сонце, Місяць тощо; усвідомлювати їх значення для

діяльності людини. Разом із цим, дитина має сприймати природу як цінність, виокремлювати позитивний і негативний вплив людської діяльності на стан природи та регулювати власну поведінку в природі.

Отже, кожний дошкільник повинен усвідомлювати себе частиною великого світу природи; знати про залежність власного здоров'я, настрою, активності від стану природи, її розмаїття і краси; виявляти інтерес, бажання й посильні вміння щодо природоохоронних дій; знати про необхідність дотримання людиною правил доцільного природокористування, чистоти природного довкілля, заощадливо використовувати природні багатства. Водночас в умовах сьогодення актуальним залишається питання озброєння дошкільників знаннями про гуманне ставлення до тварин (С. Ніколаєва, К. Фабрі); розширення знань про сезонні зміни в житті рослин (Е. Замкінд), та живої природи в цілому (П. Саморукова). У контексті піднятої проблеми сьогодні викликають інтерес праці Н. Лисенко, О. Білан, Л. В. Калуської, О. Максименко, З. Плохій, де визначено та розкрито мету, завдання екологічної освіти, їх погляди на шляхи реалізації в умовах дошкільних навчальних закладів [1; 5; 15; 16].

Мета дослідження: а) вивчити стан екологічної освіти й виховання в дитячих садках на прикладі одного з дитячих садків міста Суми; б) здійснити аналіз експериментального матеріалу, одержаного у процесі проведення бесід, анкетувань та визначити основні напрями формування екологічної свідомості учасників освітнього середовища дошкільного дитячого закладу.

Матеріали та методика досліджень. Програми вдосконалення екологічної грамотності в дітей дитячого садка була розроблена у формі проекту «Екологія – в дитячий садок», який переданий керівництву і вихователям дитячого садка № 22 м. Суми. Проект включає в себе: а) правове й педагогічне обґрунтування, б) аналіз стану екологічної освіти та виховання в дитячому садку, в) змістову реалізаційну частину.

Дитячий садок № 22 у своєму розпорядженні має достатню базу для проведення екологічної роботи з дітьми. При дитячому садку є два внутрішніх дворики. На одному є дерева з годівницями для птахів і міні-басейн зі штучною рибою. Інший внутрішній дворик має альпійську гірку з різними рослинами і альтанку, зручну для проведення бесід із дітьми на свіжому повітрі.

У дитячому садку є гарний живий куточок з багатим асортиментом кімнатних рослин. При живому куточку є акваріум з черепахами. Групову бібліотеку поповнили літературою про природу, яку використали для тематичних бесід. У сукупності матеріальна база дитячого садка цілком достатня для проведення екологічної освіти та виховання дітей.

Правові та педагогічні основи для реалізації екологічного виховання та освіти в дошкільних закладах. Збереження природних умов, придатних для життя людини, вимагає від неї цілісного світосприйняття

дійсності, залучення до духовних і морально-етичних зразків життєдіяльності в навколишньому середовищі. Найважливішим правовим імпульсом для створення «стійкої цивілізації», що знаходиться в рівновазі з природним середовищем, стала конференція ООН із навколишнього середовища та розвитку, що відбулася в Ріо-де-Жанейро в 1992 р. і визначила нову культурну концепцію для всіх народів світу. На ній був розроблений «Порядок денний на XXI століття», що включає еколого-політичний каталог заходів і план дій на наступне століття. У даному документі раніше роздільні сфери – екологічна і соціальна – зазначаються як чинники, що доповнюють один одного. Конференція показала, що навколишнє середовище й соціально-економічний розвиток більше не можуть розглядатися як ізольовані області.

Загострення екологічної проблеми в Україні диктує необхідність інтенсивної освітньої роботи з формування в дітей і батьків екологічної свідомості, культури природокористування. У даний час в Україні є правові юридичні підстави для широкого розгортання такої роботи.

Основу екологічного законодавства становить Конституція України, яка визначає основи правового регулювання охорони навколишнього середовища. Конституція України встановила право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Еколого-правове регулювання системи екологічної освіти ґрунтується на нормах Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., який передбачає мету, завдання, принципи та механізми забезпечення ефективного природокористування, охорони навколишнього середовища, екологічної безпеки. Важливим джерелом екологічного права є Закон України «Про природно-заповідний фонд» від 16 червня 1992 року, оскільки він визначає правові основи організації, охорони, ефективного використання природно-заповідного фонду України, відтворення його природних комплексів і об'єктів.

Система освіти й виховання в дошкільних установах регулюється Законом України «Про дошкільну освіту», прийнятим 14 жовтня 2010 року. Стаття 7 цього закону ставить за мету «виховання в дітей любові до України, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей Українського народу, а також цінностей інших націй і народів, свідомого ставлення до себе, оточення та довкілля».

Згідно з Законом України, у дитячих садках створюються такі групи: ясельний; молодший дошкільний; середній дошкільний та старший дошкільний вік.

Екологічні освітні та виховні компоненти в основному можуть реалізуватися у старшій дошкільній групі, хоча окремі їх елементи застосовуються і в більш молодших вікових групах.

Результати досліджень. Реалізація проекту «екологія – в дитячий садок». Реалізація проекту «Екологія – в дитячий садок» була розпочата в лютому 2017 року на базі дитячого садка № 22 м. Суми. На першому етапі було проведено анкетування вихователів і батьків. На другому етапі в період з лютого до грудня 2017 року нами за участю вихователів проведені 10 тематичних бесід, екскурсія дітей старшої групи на дослідне поле агрономічного факультету СНАУ, взято участь у практичній роботі дітей із догляду за кімнатними квітами і сформований маршрут екологічної стежки на території дитячого садка. Крім того, було прочитано для дітей кілька дитячих книг природоохоронної тематики.

За підсумками кожного з проведених екологічних заходів проводилася заключна бесіда з дітьми у формі вікторини, опитування. Дітям задавалися питання, які допомагали уточнити, наскільки вони запам'ятали екологічну інформацію і як правильно її зрозуміли.

Особливості методики екологічного виховання дошкільнят полягають у тому, що характерною рисою й обов'язковою вимогою є безпосередній контакт дитини з об'єктами природи, живе спілкування з рослинами і тваринами, спостереження і практична діяльність по догляду за ними, осмислення побаченого у процесі обговорення. Опосередковане пізнання природи – читання книг, казки, перегляд презентацій, фільмів, телепередач, картин тощо має другорядне значення: його завдання – розширити й доповнити ті враження, які дитина отримує від безпосереднього контакту з об'єктами природи. У цьому полягає своєрідність сприйняття світу в дітей, що відрізняє їх від дорослих.

Оцінка екологічної компетентності батьків дошкільнят та вихователів дитячих садків. Вихователь дитячого дошкільного закладу є значимою фігурою в житті дітей, він навчає й розвиває дітей дошкільного віку, від його якостей, від його здібностей у кінцевому підсумку багато що залежить у долі дітей. Він доглядає одночасно за багатьма дітьми і несе відповідальність за життя та здоров'я кожної дитини.

Поняття «професійна компетентність педагога» відображає особисті якості педагога-вихователя в дитячому садку, що дозволяють йому самостійно й ефективно вирішувати педагогічні завдання, що формулюються ним самим або адміністрацією освітньої установи. Під педагогічною компетентністю педагога розуміється єдність його теоретичної і практичної готовності до здійснення своєї професійної діяльності. Складовою частиною професійної компетентності вихователя повинна бути його екологічна компетентність.

Для оцінки екологічної компетентності батьків і вихователів нами були розроблені дві спеціальні анкети та проведено анкетування. Анкетуванням було охоплено 3 вихователя, що працюють зі старшими групами і 23 людини батьків. Результати анкетування були наступними.

Анкета для вихователя дитячого садка

1. Стаж роботи вихователем

- 1–2 роки
- 3–5 років
- більше 5 років

Вихователі в старших групах мають стаж понад 5 років.

2. Чи проводите Ви заняття з дітьми:

- з музичного виховання – так/ні
- по патріотичному вихованню – так/ні
- по екологічному вихованню – так/ні

Роботу з екологічного виховання проводять всі 3 вихователя.

3. Чи проводили Ви екскурсії з дітьми:

- на виробничі підприємства – так/ні
- в парки та інші зелені насадження – так/ні
- на сільськогосподарські ферми – так/ні

Екскурсії проводяться тільки на виробничі підприємства міста і в парки.

4. Чи відчуваєте Ви у своїй повсякденній роботі брак знань в деяких напрямках?

- педагогічному – так/ні
- юридичному – так/ні
- біологічному – так/ні
- екологічному – так/ні

Одна з вихователів вважає, що їй не вистачає знань із біології. Всі три виховательки вважають, що їх екологічна підготовка є достатньою.

5. Чи проводите Ви з дітьми роботу по посадці квітів та інших рослин?

Таку роботу проводять всі три виховательки.

6. Чи проводите Ви з дітьми бесіди про необхідність оберігати зелені насадження ?

Так, проводять всі три виховательки

7. Чи є у вас у дитячому садку живий куточок?

Так, живий куточок є. Використовується.

8. Назвіть, яку літературу Ви читали з охорони природи та з екології.

Названо по одному популярному джерелу.

9. Які книги про природу і дбайливе ставлення до неї Ви читали дітям?

Одна вихователька читала дітям «Рослини України та Сумщини», інша нібито читала дітям книгу «Екологічне виховання в ДНЗ».

10. Які форми роботи Ви використовуєте для формування в дітей гуманного ставлення до тварин: комах, птахів, котів, собак та ін.

Названо дидактичні ігри та вікторини.

11. *Виставляєте Ви з дітьми годівниці для птахів?*

Три відповіді «так».

12. *У чому ви бачите причини недбалого, часом безжалісного ставлення до природи?*

Названо тільки розпалювання багать у лісі.

13. *Які методи Ви використовуєте для формування в дітей уявлення про об'єктивну красу природи?*

Читання дитячих книг і вивчення віршів.

14. *Чи проводите Ви з дітьми екологічні вікторини?*

Відповідь «так» без розшифровки.

15. *Чи проводите Ви з дітьми екологічні свята?*

Відповідь «так» без розшифровки.

16. *Чи проводите Ви з дітьми фенологічні спостереження?*

Ні, фенологічні спостереження не ведуться.

17. *Чи знайомите Ви дітей із основними рослинами і тваринами Сумщини?*

Так.

Якщо «так», то в якій формі?

Тільки у формі екскурсій.

18. *Чи даєте Ви дітям завдання намалювати екологічний малюнок?*

Так.

19. *Чи практикуєте роботу з організації екологічних стендів і екологічних виставок?*

Відповідь «так», але таких стендів і виставок у ДНЗ немає.

20. *Чи існує у вашому дитячому садку екологічна стежка?*

Відповідь «так», але фактично така стежка в ДНЗ не оформлена.

Анкета для батьків

В анкетуванні взяли участь 23 представників батьків (батьки і матері).

Були отримані такі результати.

1. *Чи є у Вас кімнатні квіти, які?(Якщо ні, то чому?)*

Кімнатні рослини є у 100 % сімей.

2. *Чи є в сім'ї собака, кішка або інші тварини?*

Домашні тварини є тільки у 30 % сімей. В основному це кішки.

3. *Хто доглядає за тваринами чи рослинами ?*

У 92 % це матері і бабусі, у 8 % за участю дитини.

4. *Що робить при цьому дитина (годує, грається з ним, поливає чи нічого не робить)?*

У 8 % сімей – це полив квітів, в 92 % дитина в догляді за рослинами не бере участь.

5. *Чи читаєте Ви дитині книги про природу?*

96 % сімей читають, в 4 % ні, оскільки немає на це часу.

6. *Буваєте Ви з дитиною на природі?(Якщо так, то де саме?)*

100 % сімей «так», міські парки й річка.

7. *Чи розповідаєте Ви дитині про користь дерев, лікарських трав, ягід, комах, птахів?*

100 % сімей відповіли «так».

8. *Чи знаєте Ви, що таке екологія (що вона вивчає, чим займається?), дайте своє визначення цьому поняттю.*

Тільки одна сім'я дала правильне визначення «екології», 43 % сімей дали невірні визначення, інші 53 % сімей ухилилися від відповіді на це питання.

9. *Чи цікавлять Вас особисто проблеми екологічного виховання дітей?*

87 % сімей відповіли «так», але не відповіли на питання про метод реалізації.

10. *На Ваш погляд, чи володієте Ви достатньою інформацією про природу нашого краю, щоб відповісти на питання дитини?*

Тільки 54 % сімей вважають, що вони мають такі знання.

11. *Чи вважаєте Ви за необхідне формулювати екологічні уявлення дітей вже з дошкільного віку?*

У цьому впевнені 92 % сімей.

12. *Чи бере участь Ваша дитина в посіві насіння для вирощування розсади овочів, квітів та щоденним спостереженням за сходами?*

Бере участь тільки в 69 % сімей.

13. *Чи достатньо уваги, на Ваш погляд, у дошкільному закладі освіти приділяється екологічній освіті дітей?*

Тільки 69 % сімей вважає, що екологічна освіта дітей знаходиться на достатньому рівні.

14. *Як це відображається на вашій дитині:*

а) *дитина ділиться враженнями від спостережень за живою та неживою природою, результатом експериментально-дослідної діяльності в дитячому садку;*

б) *звертає увагу на навколишню природу;*

в) *цікавиться віршами, розповідями, прислів'ями, переглядом фільмів, слайдів про природу, рослинний та тваринний світ?*

г) *Інше.*

Переважно батьки помічають збільшення уваги дитини до природи.

15. *Чи цікавитесь Ви матеріалами про виховання в дітей екологічної культури, розміщених на стенді?*

Цікавиться 85 % сімей.

16. *Як ви вважаєте, чи потрібно в ДНЗ проводити роботу з екологічної просвіти батьків?*

Відповідь «так» тільки в 54 % сімей.

17. Якій формі ви надали б перевагу здійснення екологічної обізнаності батьків? (інформаційних стендів, консультації, тематичні зібрання, екологічні проекти, акції, свята, семінари, практикуми) інше.

Переважно стенди, свята і проекти.

18. Чи готові ви взяти участь у заходах, що плануються в дитячому садку в межах екологічної освіти дітей?

До цього готові тільки 38 % сімей.

19. Чи можна оцінити роботу ДНЗ із екологічної просвіти та залученню батьків у процес екологічної освіти дітей позитивно?

Тільки 69 % сімей оцінюють позитивно цей напрям роботи ДНЗ.

20. Ваші пропозиції, побажання щодо організації екологічної освіти в дитячому садку?

Тільки одна сім'я висловила побажання щодо посилення екологічної роботи.

21. Чи посадили Ви дерево?

До посадки дерев заохочував дітей 61 % сімей.

22. Чи майстрували ви коли-небудь годівницю для птахів?

Також тільки 61 % сімей.

23. Дивиться ваша дитина діафільми, слайди, телепередачі про природу?

У 85 % сімей «так».

24. Чи любить Ваша дитина бувати в лісі?

«Так», крім однієї сім'ї.

25. Чи часто ви буваєте з дитиною в лісі?

Менше половини сімей бувають у лісі часто. Решта рідко, іноді.

26. Чи знає Ваша дитина назви дерев, квітів, ягід тощо?

85 % сімей знає основні дерева і трави.

27. Чи розповідаєте Ви дитині про користь дерев, лікарських трав, ягід, комах, птахів?

У 92 % сімей розповідають.

28. Чи проявляє Ваша дитина турботу про тварин та рослин?

Це відзначили тільки в 92 % сімей.

Підводячи підсумки анкетного опитування вихователів і батьків, слід зазначити, що на питання про те, чи потрібно приділяти увагу екологічному вихованню дошкільника вихователі відповіли позитивно. Але фактично відповіді на питання № 8, 9, 12 і 20 свідчать про слабку екологічну підготовку вихователів. Проблема може бути вирішена тільки включенням екологічного блоку інформації та програми курсів підвищення кваліфікації вихователів ДНЗ.

Оцінюючи роботу батьків із екологічного виховання дітей, слід визнати, що вона є недостатньою. Деякі сім'ї (в середньому приблизно 25 %) взагалі не

надають цьому значення, а інші розуміють важливість проблеми, але реалізується вона формально. В основному батьки покладаються в цій проблемі на ДНЗ. Ця ситуація підвищує відповідальність працівників ДНЗ за формування екологічної грамотності дітей.

Серед форм, у яких можливе здійснення екологічної освіти в умовах дошкільної освітньої організації, слід рекомендувати в основному такі: тематичні екологічні бесіди, практична діяльність із догляду за рослинами і тваринами, читання й обговорення природоохоронної художньої літератури, екологічні казки та екологічна стежка. Ці форми з необхідною корекцією були висунуті нами для реалізації протягом 2017 року і переважно виконані.

Екологічна стежка. Оскільки поїздки дітей у національні парки або заповідники Сумської області, у яких створені екологічні стежки, майже неможливі, то необхідно створити екологічну стежку, або краще сказати, міні-екологічну стежку безпосередньо на території дитячого садка. Методика створення екологічних стежок добре розроблена (Степаненко та ін., 2013).

Створити стежку на території дитячого садка можна, якщо його ділянка досить велика і на ній є природне розмаїття й цікаві об'єкти. Специфіка такої стежки полягає в тому, що загальна протяжність її невелика, і основна частина об'єктів створюється спеціально, що дозволяє підібрати їх так, як необхідно для формування в дітей екологічної грамотності.

Помітивши на території дитячого садка маршрут екологічної стежки, уздовж неї потрібно розмістити необхідні об'єкти. Це невелика галявина, ділянка лісопосадки, старі розлогі дерева, алея, дерева з годівницями, пташиними гніздами, культурні посадки (сад, розарій, клумба), можливо маленька водойма тощо. Уздовж окремої ділянки стежки необхідно висадити основні види лікарських рослин, уздовж іншої – кілька видів рідкісних рослин, які охороняються в Сумській області. Необхідно висадити й різні види медоносних трав: вони привернуть різноманітних запилювачів: бджіл, джмелів, метеликів тощо, які будуть служити цілям екологічної освіти і виховання.

Добре, коли на екологічній стежці поряд із рослинами є ще й об'єкти тваринного світу: шпаківня зі шпаками, годівниця для птахів, мурашник. Дитячому садку № 22 рекомендовано навесні 2018 року висадити на другому внутрішньому дворіку основні лікарські рослини (валеріана, собача кропива, ромашка аптечна та інші види, найбільш поширені й популярні в народній та офіційній медицині). Методика таких екскурсій із дітьми вже розроблена в літературі (Денисюк, 2008) [4].

У педагогічній літературі рекомендується в кінці екологічної стежки зробити майданчик для відпочинку з лавочками, де вихователь із дітьми можуть підвести підсумки проходження по екологічній стежці і просто відпочити.

Проходженням по екологічній стежці дітей може керувати вихователь або спеціально запрошений для цього еколог-професіонал.

Читання книг екологічного спрямування з обговоренням і заучування віршів про природу. У план заходів, що проводяться вихователями з формування екологічної грамотності дітей, необхідно включити читання книг про природу екологічного спрямування з їх обговоренням. А також читання або розповідь казок, відповідної тематики. В. О. Сухомлинський (1982) писав: «Казка невіддільна від краси... завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем. І не тільки пізнає, а й відгукується на події і явища навколишнього світу, висловлює своє ставлення до добра і зла».

Серед багатьох казок і книг про природу і дбайливого до неї ставлення насамперед можна рекомендувати: В. Шевчук «Панна квітів», М. П. Солтис-Смирнова «Бережімо Землю», Д. Дарелл «Балакучій пакунок», Е. Мозер «Мануель і Діді», М. Савка «На болоті», Д. Амфт «Як полюбити Павучка?», М. Прохасько та Т. Прохасько «Куди зникло море», Т. Вікторова «Шубки-невидимки», «Лисеня та цуценя», О. О. Лопатіна, М. В. Скребцова «Оповіді матінки землі», В. О. Сухомлинський «Квітка сонця».

У цілому, асортимент таких книг українською та іншими мовами досить багатий і дозволяє активно формувати в дітей любов до природи та всіх живих істот.

Додатково рекомендується заучування невеликих віршів про природу і дбайливе ставлення до рослин та тварин. Можна рекомендувати такі вірші: «Вербові сережки», «Горобина», «Грибний дощик», «Де ти ластівко літала», «Диво-трава», «Жоржина», «Зацвіли каштани», «Котики-Воркотики», «Лісова колиска» та ін.

Багато таких віршів наводиться на природоохоронних дитячих сайтах Інтернету: <http://fantazii.in.ua/stihi/ukrainskie-stihi/o-prirode.html>, http://svatovo.ws/verses_nature.html, <http://dovidka.biz.ua/virshi-proprirodu-dlya-ditey> тощо.

Догляд за рослинами і тваринами в живому куточку та вдома. Живий куточок необхідний для повної реалізації завдань формування у дітей екологічної грамотності. За допомогою живого куточка вирішується багато педагогічних завдань: а) постійна присутність рослин і тварин формує в дітей почуття єдності з природою і її об'єктами, б) систематично-етичні спостереження в куточку природи розвиває конкретні уявлення про рослини і тварин, в) залучення дітей до догляду за мешканцями живого куточка прищеплює дбайливе й відповідальне ставлення до живих істот, виховує любов до природи, г) здорові та красиві рослини і тварини впливають на емоції дітей, розвиваючи естетичні почуття.

Живий куточок розміщується у спокійному і не галасливому приміщенні, він містить досить широкий асортимент рослин і тварин. Знайомство з ними й догляд (годування, чистка клітки та ін.) є хорошою базою для знайомства з ними дітей та вироблення в дітей любові до світу тварин і рослин.

Як приклади тварин, яких можна утримувати в куточку живої природи, рекомендується низка видів хребетних вітчизняної та зарубіжної фауни, доступних до придбання і які добре виживають в умовах неволі. Це можуть бути жаби, білі миші, канарейки та ін.

С. Н. Миколаєва (2010) особливо звертала увагу на формування в дітей уявлення про екологічно правильне утримання рослин і тварин в кімнатних умовах. Вона писала:

«Екологічно правильне утримання кімнатних рослин – це відповідні їх індивідуальним потребам розміщення у просторі приміщення з урахуванням ступеня освітленості місця; полив у необхідних кількостях; підбір землі потрібного складу й підгодівля добривами в певні моменти життя» [12].

«Екологічно правильне утримання тварин – це створення для них індивідуальних умов, що максимально копіюють природне середовище їх проживання: відведення досить великого простору (наземного, повітряного, ґрунтового, водного), оснащення приміщення (вольєра, акваріума, тераріуму) відповідною атрибутикою з природного матеріалу, створення необхідного температурного режиму, добірка потрібних кормів».

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. У цілому, діяльність ДНЗ № 22 з екологічної освіти та виховання дітей потребує вдосконалення. ДНЗ рекомендується розробити й виконувати спеціальну програму з екологічної освіти та виховання дітей. Робота з формування в дітей екологічної грамотності повинна бути комплексною і включати різні форми та методи. Основними й найбільш ефективними формами, як показав досвід і літературні дані, є: а) тематичні бесіди екологічного змісту або ті, що включають окремі елементи екологічної освіченості; б) спостереження в природі у процесі екскурсій у ліс, на луг; в) формування екологічних стежок і розробка правил проходження по ним; г) практична робота в живому куточку, робота із догляду за тваринами і рослинами; д) практична участь в очищенні території, зборі сміття; е) конкурси «вгадай рослину», «вгадай тварину».

Додатково рекомендується:

1. На курсах підвищення кваліфікації для вихователів ДНЗ включити до програми екологічний блок, для ведення занять запрошувати фахівців-екологів.

2. Під час проведення батьківських зборів акцентувати увагу батьків на необхідність формування в дітей екологічної грамотності.

3. Удосконалити матеріальну базу ДНЗ № 22, зокрема, поповнити асортимент рослин і тварин у живому куточку, кімнатні рослини забезпечити етикетками з їх назвами, закласти екологічну стежку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горопаха, Н. М. (2001). *Виховання екологічної культури дітей*. Рівне: Волинські обереги (Horopakha, N. M. (2001). *Formation of ecological culture of children*. Rivne: Volyn amulets).

2. Горькова, Л. Г. (2005). *Сценарии занятий по экологическому воспитанию дошкольников (средняя, старшая, подготовительная группы)*. М.: ВАКО (Horkova, L. H. (2005). *Scenarios of classes on environmental education of preschool children (secondary, senior, preparatory groups)*. М.: WAKO).

3. *Громадська оцінка екологічної політики в Україні. Доповідь українських громадських екологічних організацій*. (2003). Київ (*Public assessment of environmental policy in Ukraine. Report of Ukrainian public environmental organizations*. (2003). Kyiv).

4. Денисюк, І. І. (2008). Лікарські рослини в побуті і народній медицині. В *Дослідницька робота школярів з біології*, (сс. 262–268). Суми (Denisiuk, I. I. (2008). Medicinal plants in life and folk medicine. In *Research work of schoolchildren in Biology*, (pp. 262–268). Sumy).

5. Калуська, Л. В. (Укл.). (2014). *Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник»*. Тернопіль: Мандрівець (Kaluska, L.V. (Inc.). (2014). *Integrated program of development, training and upbringing of preschool children "Sunflower"*. Ternopil: Traveler).

6. Кравчук, М. А., Краснов, Ю. И., Малинин, В. Н. (2009). Экологический кризис: стратегия выживания. *Общество. Среда. Развитие (Terra Humana)*, 1 (Kravchuk, M. A., Krasnov, Yu. I., Malinin, V. N. (2009). Environmental crisis: a survival strategy. *Society. Environment. Development (Terra Humana)*, 1).

7. Кузнецова, Е. Ю. (2006). *Экологические стихи и сказки клубов друзей WWF*. М.: Всемирный фонд дикой природы (Kuznetsova, E. Yu. (2006). *Environmental poems and fairy tales of WWF friends clubs*. М.: World Wildlife Fund).

8. Лебедева, Н. В., Дроздов, Н. Н., Криволуцкий Д. А. (2004). *Биологическое разнообразие*. М.: Владос (Lebedeva, N. V., Drozdov, N. N., Krivolutskiy, D. A. (2004). *Biological diversity*. М.: Vlados).

9. Лисенко, Н. В. (1994). *Екологічне виховання дітей дошкільного віку*. Львів: Світ (Lysenko, N. V. (1994). *Ecological upbringing of children of preschool age*. Lviv: World).

10. Лопатина, А. А. (2008). *Сказы матушки земли. Экологическое воспитание через сказки, стихи и творческие задания*. М.: Амрита-Русь (Lopatin, A. A. (2008). *Mother Earth's fairy tales. Ecological education through fairy tales, poems and creative tasks*. М.: Amrita-Rus).

11. Моисеев, Л. В. (2004). Теоретико-методологические основы экологической педагогики. *Успехи современного естествознания*, 7, 67–69 (Moisieiev, L. V. (2004). Theoretical and methodological foundations of ecological pedagogy. *The Advances in Modern Natural Science*, 7, 67–69).

12. Николаева, С. Н. (2010). *Юный эколог*. М.: Мозаика-синтез (Nikolaieva, S. N. (2010). *Young ecologist*. М.: Mosaic-synthesis).

13. Николаева, С. Н. (2004). *Экологическое воспитание младших дошкольников*. М.: Мозаика-Синтез (Nikolaieva, S. N. (2004). *Environmental education of junior preschoolers*. М.: Mosaic-Synthesis).

14. Онопрієнко, В. П. (2010). *Екологічна освіта в системі підготовки сільськогосподарських кадрів*. К.: Знання Укр. (Onopriienko, V. P. (2010). *Ecological education in the system of training of agricultural personnel*. К.: Knowledge of Ukr.).

15. Плохій, З. П. (2010). *Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника: навч. метод. посіб. до Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі»*. К.: Світич (Plokhii, Z. P. (2010). *We are forming ecological competence of a younger preschooler: manual to the Basic program of development of a child of preschool age "I am in the world"*. К.: Svitych).

16. Білан, О. І., Возна, Л. М., Максименко, О. Л. та ін. (Укл.). (2013). *Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля»*. Тернопіль: Мандрівець

(Bilan, O. I., Vozna, L. M., Maksimenko, O. L. and others. (Eds.). (2013). *The program of development of a preschool child "Ukrainian preschool"*. Ternopil: Traveler).

РЕЗЮМЕ

Оноприенко Владимир, Походня Эдуард. Экологическое образование и воспитание в дошкольных детских учреждениях.

Проведена работа по формированию элементов экологической грамотности в старшей группе детского сада. Установлено, что основной целью экологического образования должно быть формирование экоцентрического мировоззрения, которое бы создавало экологическое сознание, базирующееся, в свою очередь, на экологической грамотности всех социальных слоев и всех его возрастных групп. Программы совершенствования экологической грамотности у детей детского сада была разработана в форме проекта «Экология – в детский сад», который передан руководству и воспитателям детского сада № 22 г. Суми. Проект включает в себя: а) правовое и педагогическое обоснование; б) анализ экологического образования и воспитания в детском саду; в) содержательную реализационную часть. Реализация проекта «Экология – в детский сад» была начата в феврале 2017 года на базе детского сада № 22 г. Суми.

Ключевые слова: экологическое образование, экоцентрическое мировоззрение, антиэкологические движения, тематические беседы, экологическая грамотность, экологическая тропа, живой уголок.

SUMMARY

Onoprienko Volodymyr, Pokhodnia Edward. Environmental education and upbringing in preschool education institutions.

Work was carried out on the formation of elements of environmental literacy in the senior group of kindergarten. It has been established that the main objective of ecological education should be formation of ecocentric worldview, which would create an environmental consciousness, which in turn is based on the environmental literacy of all social strata of the population and all its age groups. Programs for improving the environmental literacy of kindergarten children were developed in the form of the project "Ecology – in kindergarten", which was handed over to the administration and teachers of the kindergarten № 22 in Sumy. The project includes: a) legal and pedagogical substantiation; b) analysis of the state of environmental education and upbringing in kindergarten; c) a meaningful implementation part. The implementation of the project "Ecology in Kindergarten" was launched in February 2017 on the basis of the kindergarten number 22 in Sumy.

In general, the activity of the kindergarten number 22 on ecological education and upbringing of children needs to be improved. The preschool education institution is advised to develop and implement a special program on environmental education and upbringing of children. Work on the formation of children in environmental literacy should be comprehensive and include different forms and methods.

The main and most effective forms, as shown by experience and literature data, are: a) thematic conversations of ecological content or those that include separate elements of environmental education; b) observation in nature in the process of excursions to the forest, to meadow; c) formation of ecological trails and development of rules of passage along them; d) practical work in the living corner, work on the care of animals and plants; e) practical participation in clearing the territory, collecting garbage; f) competitions "guess the plant", "guess the animal".

Key words: ecocentric world view, anti-ecological movements, ecological education, thematic conversations, ecological literacy, ecological trail, living corner.